

Dietrich Bonhoeffer (1906 – 1945)

Christus en de goede mens

In tijden, waarin recht en orde vast verankerd zijn, waarin de wet regeert en de overtreder van de wet met de vinger wordt nagewezen en verstonen, zijn het de figuren van de tollenaar en de hoer, die dienen om het evangelie van Jezus Christus aan de mensen duidelijk te maken. “De tollenaars en de hoeren gaan u voor in het Koninkrijk Gods” (Math. 21: 31).

In tijden, waarin alles op drift is, waarin wetteloosheid en slechtheid zelf verzekerd triomferen, zullen wij, wil nog duidelijk worden wat het evangelie is, eerder moeten wijzen op de enkelen voor wie recht, waarachtigheid en menselijkheid nog iets betekenen.

Andere tijden zagen, hoe de slechten de weg naar Christus vonden en de goeden verre van Hem bleven.

Wij zien, hoe de goeden Jezus terugvinden en de slechten hun hart voor Hem sluiten. Andere tijden konden prediken: gij kunt Jezus pas kennen en vinden, als u een zondaar geworden bent zoals deze tollenaars en hoeren. Wij moeten eerder zeggen: u kunt Jezus Christus pas kennen en vinden, als u een rechtvaardige geworden bent, zoals dezen, die strijden en lijden voor recht, waarheid en menselijkheid.

Beide uitspraken zijn even paradoxaal en op zich zelf genomen onmogelijk. Maar zij typeren de situatie. Christus is bereikbaar voor goeden en voor slechten en beiden bereiken Hem alleen als zondaars, dus als mensen, die in alles wat zij doen, goed of slecht van de oorsprong zijn afgevallen. Hij roept hen tot de oorsprong terug en zegt, dat zij niet meer goed of slecht, maar gerechtvaardigde en geheiligde zondaars zijn.

Maar voordat wij spreken over dit laatste, waarin uiteindelijk goeden en slechten voor Christus één zijn en waarin de verschillen tussen de tijden voor Christus niet meer gelden, mogen wij niet de vraag uit de weg gaan, die ons door onze ervaring en onze tijd gesteld wordt, namelijk wat het betekent, dat de goeden Christus vinden, met andere woorden: wat de relatie is van Jezus Christus tot de goeden en het goede.

Inhoud

Meditatie 161

Dietrich Bonhoeffer

Een meisje uit Israël 162

Dr. H. Klink, Hoornaar

Laat de kerk eerst en vooral kerk zijn! (II, slot) 164

Drs. B. Belder, Brakel

Klassiek Licht (VIII) 165

Da Costa's 'Bezwaren tegen de geest der eeuw'

Dr. J.G. Barnhoorn, Nunspeet

Een commentaar op Paulus' brief aan de Filippenzen 168

Dr. P. de Vries, Hardinxveld-Giessendam

Woord van Christopher Henry Dawson (1889 - 1970)

Een tijdvak van stoffelijke welvaart kan vaak een tijd zijn van geestelijk verval, terwijl een duistere tijd van materiële verwoesting en economisch verval de geboorte van nieuwe geestelijke krachten te zien kan geven.

Een meisje uit Israël

Wij leven in een tijd van toenemende secularisatie. Dat maakt de gemeente van Christus vaak eenzaam. De Bijbel komt ons daar in veel opzichten bij te hulp. Zo in de geschiedenis van het Israëlitische meisje dat als slaavin diende in het huis van Naäman. Het feit dat deze geschiedenis zich in Syrië afspeelt, maakt deze, gezien de situatie dáár op dit moment, nóg actueler dan zij toch al is.

In 1 Koningen 5 wordt ons over Naäman de Syriër verteld. Wanneer over deze geschiedenis geprekeet wordt, staat men doorgaans omstandig stil bij de weg die Naäman moest gaan om tot de belijdenis te komen dat de God van Israël de enige waarachtige God is. Zijdelings wordt er aandacht gegeven aan het meisje dat hem op de weg daarheen heeft geholpen. Terwijl juist zij zo bijzonder is.

Het eerste dat we over haar lezen, is dat zij als kind krijgsgevangen is gemaakt. In de tijd waarover het hier gaat waren er spanningen tussen de koning van Aram (Syrië) en die van het tienstammenrijk (Israël), dat in het noorden van Palestina lag en dus aan Syrië grensde. Het resultaat was dat er sprake was van schermutselingen aan de grens. Zo nu en dan kwam het tot een openlijke confrontatie en vonden er strooptochten plaats op het grondgebied van Israël. Op één daarvan is het meisje meegenomen, zoals dat in die tijd (helaas) gebruikelijk was.

In zekere zin mocht zij van geluk spreken: ze kwam terecht in het gezin van Naäman. Uit alles wat de bijbelschrijver daarover te vertellen heeft, krijg je de indruk dat het een goed gezin was. Ooit zei dr. W. Aalders in een gesprek tegen me: "Je moet ermee

rekenen dat er 'gewone zondaren' zijn en 'beroerde zondaren'. Naäman en zijn vrouw behoorden tot de categorie van de 'gewone zondaren'. God gaf hun iets van wat Abraham Kuyper genoemd heeft 'de gemene gratie', van algemene genade.

Het was bij hen relatief gezien 'goed toeven'. En dat had zijn weerslag op dit meisje. Dat bleek wel toen er in dit gezin een catastrofe plaatsvond. Dat was toen Naäman erachter kwam dat hij melaats was. Een catastrofe, erger nog dan wanneer iemand er vandaag de dag plotseling achter komt dat hij de gevreesde ziekte heeft: kanker. In veel gevallen is er aan deze laatste ziekte nog iets te doen. Dat was bij melaatsheid onmogelijk. Wie ziek was, zou sterven. Maar behalve dat, betekende melaatsheid onvermijdelijk dat men in een volstrekt isolement terecht kwam. Men moest vanwege de besmetting in koloniën met lotgenoten gaan leven. Daarbij hielpen degenen die er het minst erg aan toe waren degenen die sterven gingen. Hooguit kon men vanuit de verte familieleden zien en groeten. Men kwam terecht in een wereld, waarin van standsverschil geen enkele sprake meer was en waarin men wegwijnde. Dat lag voor Naäman in het verschiet.

Ongetwijfeld heeft dit verdriet diepe indruk gemaakt op allen die in zijn huis woonden, vooral op zijn vrouw. Het meisje uit Israël heeft dat natuurlijk gemerkt. En ze heeft het zich aangetrokken. Dat blijkt uit haar reactie die begint met het woordje 'ach'. In dat woordje klinkt haar nauwe betrokkenheid door. "Ach dat mijnheer toch ging naar Israël, daar woont een profeet, die zou hem beter maken, Elisa." Dat is niet zomaar een mededeling. In deze woorden lag veel méér: een zekere beslistheid, in zekere zin ook dapperheid: "Weet u, mevrouw..." Er komt iets heel gedeceideerd over haar als ze over Israël en de profeet, Elisa spreekt. "Hij is vast in staat te helpen!"

Zoals bekend is Elisa de opvolger van Elia. En toch is hij anders dan zijn voorganger. Elia hield zich hoofdzakelijk op aan de rand van Israël, in het grensgebied. Elisa kwam onder het volk. Het is een verschil dat zich later voordoet tussen Johannes de Doper (die ging in de kracht van Elia) en Christus, die in tegenstelling tot Johannes onder het gewone volk kwam en daar zijn wonderen verrichtte. Elisa kwam overal. En het kan goed zijn dat het meisje uit Israël in haar jonge jaren niet alleen van hem gehoord, maar hem ook gezien heeft. Het heeft haar gestempeld. En dat klinkt door in haar raad aan de vrouw van Naäman.

Colofon

Ecclesia, voorheen 'Kerkblaadje', is een uitgave van de Stichting Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge en verschijnt zaterdags om de veertien dagen.

Redactie: Drs. M. den Admirant, Drs. L.J. Geluk, Ds. J.K. Vlasblom, Mw G.M. van Ommen-Middelkoop

Eindredactie: Dr. H. Klink

Vaste medewerkers:

Dr. J.G. Barnhoorn, Dr. R. Fernhout, Drs. H.J. Lam en Dr. M. Verduin.

Redactieadres: Dorpsweg 11, 4223 NA Hoornaar, tel. 0183-581321

Internet-adres: www.ecclesianet.nl

Abonnementsprijs: € 25,50 per jaar

Adreswijziging en abonnementen: gm.v.ommen@kpnplanet.nl

Administratie: Baron Bentinckstraat 51, 7731 EK Ommen

tel. 0529 456729, Postbankrekeningnr. 88 71 47

Adm. Ecclesia/Kerkblaadje te Ommen of

Bankrekeningnr. 34.89.69.619 t.n.v.

St. Vrienden van Kohlbrugge te Ommen

Druk: drukkerij Ridderprint, Ridderkerk

Naämans vrouw merkt dat en het maakt indruk. En wat dat teweeg brengt! Het heeft tot gevolg dat zij haar man aanspreekt en ook hij luistert naar haar. Dat leidt ertoe dat hij naar de koning gaat, met wie hij als verdienstelijk generaal op goede voet staat. Deze raadt hem inderdaad aan naar de koning van Israël te gaan, met een begeleidende brief van zijn hand.

Dan komt de geschiedenis van Naäman, die zich naar Samaria begeeft en die denkt dat Israëls koning wel kan regelen dat de profeet hem geneest. Hij vergist zich. Dan gaat hij naar Elisa zelf, die hem ontbiedt. Hij vermoedt dat de profeet zijn geschenken zal aan nemen en bezwerend over zijn wonden zal strijken. Opnieuw vergist hij zich. Elisa komt zelfs niet naar buiten. Niet omdat hij geen beleefdheid kent. Elisa wil vermijden dat Naäman zou denken dat hij de spilfiguur is, die hem geneest en dat door een soort magische kracht, die hem verleend wordt door zijn verbondenheid met de godenwereld.

Bovendien: Elisa is niet onder de indruk van mensen. Hij kent God, wie zou dan geïmponeerd zijn door mensen? God is veel hoger dan wie ook maar.

Dan wordt Naäman verwezen naar de Jordaan om zich daar zeven keer in onder te dompelen. Deze rivier wordt door de Syriërs veracht. Het is dat zijn knechten op hem in praten, dat hij gehoor geeft aan de raad van Elisa, die hij als vernederend ervaart. Maar hij heeft geen keus. Hij gaat en dompelt zich onder in het water. Na zes keer volgt de zevende keer. Dan voelt Naäman dat hij is overgeleverd aan de genade van die God die Elisa dient, de God van Israël. En dat volkomen.

Hij dompelt zich onder, en hij is genezen. Zijn huid is als die van een kleine jongen, zo zuiver. Zijn melaatsheid en de doem die ermee samenhangt is weg. Hij kwam om verlenging van zijn leven. Maar hij vond veel meer: hij vond God, die het leven zelf is. Hij vond het leven in God.

Het is allemaal even spectaculair, maar in feite is het zo dat hij, nu hij God gevonden heeft, via deze hele omweg, pas op het niveau gekomen is van het meisje dat hem thuis jarenlang gediend had en dat dit geheim met zich had omgedragen.

Zij stond op de achtergrond van heel dit gebeuren. Zij had er de hand in gehad. Zij kende de profeet en wist door haar opvoeding in het geloof van de rijkdom die in Israël te vinden was. En zij heeft die rijkdom met zich omgedragen. Ongetwijfeld hadden Naäman en zijn vrouw daar al lang iets van gemerkt, maar zij hebben het niet thuis kunnen brengen.

Pas toen het meisje hun nood zag, brak het naar buiten en werd duidelijk wat het bijzondere was dat haar aldoor had gekenmerkt: zij was trots bij Israël te horen, bij het verbond van God met dit volk en bij de profeet aan wie God zoveel gegeven had en in wie God zoveel gegeven had aan het volk! Dat zag Naäman toen enigermate in, maar nu helemaal, nu hij diezelfde God had leren kennen.

Zo is Naäman teruggekeerd bij Elisa om hem zijn dank te betuigen. Hij is ervan overtuigd: de God van Israël is de ware God. En als vanzelf voelt hij aan dat God de enige God is, almachtig. En daarom voorziet hij voor zichzelf moeilijkheden als hij weer in Syrië gaat wonen.

Om te waarborgen dat hij die enige God blijft dienen, vraagt hij aarde mee te kunnen nemen uit Israël naar Syrië. Op die aarde – een stukje Israël – zal hij knielen en God aanbidden. Zo houdt hij de herinnering aan dit volk, aan de God van het verbond, vast.

Wat er dan komt, is echter veelzeggend. Hij stelt uit zichzelf dat hij de goden van Syrië niet meer kan erkennen en niet meer voor hen kan knielen. Maar zijn heer, de koning moet hij wel dienen. En die is gewend om naar de tempel van Rimmon te gaan en daar te knielen. Naäman zal dat niet doen. Maar wel moet hij, als hij de koning wil dienen, met de koning mee bukken. De koning, die kennelijk oud is, is van hem afhankelijk in zijn lopen. Wil de profeet hem dat toestaan? Het antwoord van de profeet is: "ga in vrede."

Elisa staat het dus toe. Dit is een soort compromis. Liever deed Naäman het niet. Hij komt in een heidense tempel en helpt de koning daar te bidden, tot een afgod, terwijl hij weet dat er geen andere God is dan de God van Israël. Hij weet dus dat de koning afgoderij bedrijft. Toch vraagt hij verlof om de koning behulpzaam te zijn, ook al doet hij dat niet van harte. Zelf zal hij knielen op de aarde die uit Israël wordt meegenomen, maar hij kan dit niet voorschrijven aan zijn vorst. Zo moet hij leven in een seculiere wereld.

Naäman en het meisje uit Israël – zij leven in Syrië en niet in Israël, al hebben ze alles met Israël te maken. Een stukje Israël dragen ze met zich mee. Hun eigenlijke vaderland, waar zij God hebben leren kennen, ligt in Israël, maar ze leven in het oude Syrië.

Staan zij model voor de christelijke gemeente? Deze leeft uit het verbond van God, het nieuwe verbond. Zij heeft niet Elisa, maar Christus ontmoet en Hij heeft een weergalozende indruk gemaakt. Hij heeft hen vertrouwd gemaakt met het Koninkrijk van God dat in Hem op deze aarde is gekomen en waartoe Hij de weg opende door zijn lijden en opstanding.

Toch leven zij hier op de aarde, met wat Paulus noemde een *araboon*, een handgeld uit de hemel. Hun wandel is in de hemel. Dat stempelt hen. Hier op deze wereld zijn zij vreemdeling. Zij leven echter hier, ze moeten soms compromissen sluiten, dingen doen die ze liever niet deden, al kunnen zij het belangrijkste van de wet niet opgeven: God te eren als de enige God. Daar ligt hun geheim. Dat is onopgeefbaar. Zo moeten zij dingen nemen, die horen bij het leven op deze wereld. Maar gelukkig: ze horen bij het verbond van God en hebben de kerk, het avondmaal, de doop als het beetje grond uit de hemel dat hun hier al gegeven wordt, om iets te smaken van de vreugde die daarboven is.

En zo (juist zo) zijn ze op bepaalde momenten – die ze uit betrokkenheid weten te benutten – anderen tot zegen. Zoals dat geldt voor het meisje, met wie alles in deze geschiedenis begon. Je zult krijgsgeschiedenissen zijn en ver van je vaderland en toch tot zegen zijn, omdat je het verbond waarin je bent opgegroeid niet meer kunt vergeten! Wat is zij groots! Heb ik het verkeerd als ik haar zie als een sprekend voorbeeld voor de gemeente van Christus van vandaag?!

*Wie maar de goede God laat zorgen
en op Hem hoopt in 't bangst gevaar,
is bij Hem veilig en geborgen,
die redt Hij godd'lijk, wonderbaar.
Wie op de hoogste God vertrouwt,
heeft zeker op geen zand gebouwd.*

*Men blijf' eerbiedig God verbeiden
en zwijg' den Heer ootmoedig stil;
Hij zal ons naar zijn raad geleiden,
't is goed en heilig wat Hij wil.
Vaak ligt in 't geen ons treuren doet
voor ons de kiem van 't hoogste goed.*

*Treedt vrolijk voort op 's Heren wegen
en neemt getrouw zijn raad in acht;
't wordt eind'lijk alles u ten zegen,
wanneer gij biddend daarop wacht.
Wie steeds gelovig op Hem ziet,
begeeft, verlaat Hij eeuwig niet.*

(Georg Neumark)

H. Klink, Hoornaar

Laat de kerk eerst en vooral kerk zijn! (II, slot)

Vragen

Bij de door de geïnterviewde uitgedragen opvattingen zijn stellig ook vragen te stellen. De auteurs zetten die in hun informatieve inleiding keurig op een rijtje. In hun interviews leggen zij hun vragen dan ook aan hun gesprekspartners voor en brengen zij de geïnterviewden met elkaar in gesprek wanneer zij hen laten reageren op elkaars werk – wat, zoals gezegd, het interview tot zo'n boeiend genre maakt.

Een paar vragen en opmerkingen van mijn kant.

1. Wat betekent dit concreet?

Wat betekent dit concreet? – zonder nu te vervallen in de hierboven al geconstateerde fixatie op relevantie, is en blijft dit op zichzelf genomen een legitieme vraag. Zeker nu deze theologen een boodschap voor de kerk hebben. Het zal duidelijk zijn, dat ook zij niet allerlei pasklare antwoorden hebben. Sommigen vertelden eerlijk over hun teleurstellende ervaringen met de kerk. Op dat punt hadden de auteurs wat mij betreft iets meer mogen doorvragen Welke weerslag heeft dat op hun denken gehad? Hoe verhoudt dit zich tot hun soms idealistische opvattingen?

2. Postmoderne invloed?

De kerkelijke wending heeft bij sommigen ook iets van een postmoderne wending. Het postmodernisme heeft radicaal afscheid genomen van de gedachte dat er één waarheid is; een gedachte die met veel verve door het modernisme is uitgedragen: waarheid zou door de rede kunnen en moeten worden vastgesteld. Daar tegenover stelt het postmodernisme dat wat mensen als waarheid zien, veeleer iets is dat door tijd en plaats is en wordt bepaald. Volgens postmoderne denkers moet je de verscheidenheid aan culturen en tradities accepteren, want er is geen neutraal vergelijk waaraan je die zou kunnen meten op hun waarheidsgehalte.

Je tot iets aangetrokken weten is niet zozeer een zaak of iets wel of niet waar is (want, nogmaals, hoe zou je dat moeten vaststellen?), maar of het betekenis aan je leven kan geven? Vandaar ook de nadruk op het narratieve karakter van bijvoorbeeld de Bijbel; het verhaal biedt bij uitstek de mogelijkheid dat de lezer zichzelf inleeft en zo gevormd wordt.

Zonder aan die waardevolle elementen iets af te doen, is het jammer dat sommigen zo schatplichtig zijn geworden aan het postmodernisme – dat geldt met name voor Hauerwas en zij die in zijn spoor denken. Hoezeer het postmodernisme een begrijpelijke reactie

op het modernisme is, men heeft het eigen alternatief dat de christelijke theologie bood soms veel te veel over het hoofd gezien omdat men het vaak ten onrechte met het modernisme op één hoop heeft geveegd!

Nogmaals, dat is jammer omdat het allerlei eenzijdigheden in de hand werkt en daarmee afbreuk doet aan de kracht van dit 'program'. Uit afkeer van het moderne waarheidsbegrip, zoekt men zozeer verankering in de eigen traditie, dat men nog maar weinig heil ziet in bijvoorbeeld de *historische* betekenis van het Evangelie. Waarom, zo vraag ik mij af, zou je dat uit de weg gaan? Ik zou het willen omkeren: juist wanneer de betekenis van de historiciteit het volle pond krijgt, kan de kracht van het Evangelie en in dat licht de kracht (en zwakte) van de traditie naar voren komen. Zoals O'Donovan met het oog op dat laatste heel terecht stelt dat "de Bijbel je terugbrengt naar de historiciteit van het geloof, naar het Christusgebeuren..." In dat licht vond ik Wright zeer verhelderend. Zo zegt hij bijvoorbeeld: "De meeste mensen die ik heb ontmoet en met wie ik over Jezus spreek, vragen mij: 'Is het echt gebeurd?' Daar moet je antwoord op geven. Het is in onze tijd een belangrijke vraag waarvoor we niet mogen wegduiken." Dat wil niet zeggen dat Wright de historische-kritische beweging kritiekloos omarmt. "Zij was niet werkelijk historisch en niet werkelijk geïnteresseerd in het verleden. De voornaamste historisch-kritische theologen gebruikten historische methoden om die dingen uit het geloof te halen die ze niet bij zichzelf vonden passen. Daarvoor werd gewoon de ene ideologische lezing voor de andere ingewisseld." "Ik maak zonder schroom gebruik van de historische methoden, maar ik doe dat om recht te doen aan Jezus en de apostelen en hen zo beter te begrijpen."

3. Sektarische trekken?

De nadruk op de eigensoortige (politieke) gemeenschap van de kerk is van groot belang. Door geen van allen is dit sektarisch bedoeld (in de zin dat de kerk

zich helemaal van de wereld zou afzonderen), maar het is de vraag of sommigen daarin toch niet doorslaan. Wanneer Hauerwas wordt gevraagd wat er in Irak of Afghanistan moet gedaan worden, antwoordt hij dat hij dat niet weet, omdat hij niet geroepen is een alternatieve strategie voor buitenlandse zaken te ontwerpen – dat mag waar zijn, maar zou de kerk zich daarover helemaal niet hoeven te bezinnen en zich uit te spreken? Is de leer van de zgn. 'rechtvaardige oorlog' juist niet de vrucht van de kerkelijke 'bemoediging'? En bovendien: laat je je kerkmensen niet in de steek als je hen weinig tot niets te zeggen hebt wat het geloof betekent als zij bijvoorbeeld werkzaam zijn bij de overheid? Het mooie van bijvoorbeeld het werk van O'Donovan is dat hij laat zien hoe de kerk hier niet voor is weggelopen, hoe overheidsfunctionarissen ten tijde van het Romeinse Rijk tot geloof kwamen en aan de kerk vroegen wat dat concreet betekende voor hun handelen. "Wat betekent het evangelie voor de wijze waarop ik misdadigers straf?" Zó is het gegaan en zó hoort het te gaan. De kerk kan en mag daar nooit voor weggelopen! De Christusregering zoals die zichtbaar wordt in de kerk, heeft zo haar enorme uitwerking gekregen in staat en maatschappij.

Ten slotte

Ik heb slechts aanduidenderwijs iets over dit boek kunnen zeggen. Er staat veel meer in dat ook het vermelden waard is; het is ook veelkleuriger dan ik hier heb kunnen laten uitkomen. Het mag duidelijk zijn: ondanks ook mijn vragen, wij kunnen alleen maar blij zijn met theologen die hart voor de kerk hebben; die hun academische arbeid in dienst van de kerk stellen; die willen wijzen op de eigen betekenis van de kerk. Daarom, van harte aanbevolen!

B.A. Belder, Brakel

N.a.v. Herman Paul en Bart Wallet, *Oefenplaatsen. Tegendraadse theologien over kerk en ethiek*. Boekencentrum Zoetermeer 2012

Klassiek Licht (VIII)

Da Costa's 'Bezwaren tegen de geest der eeuw'

Het is al weer geruime tijd geleden, dat ik in ons blad een deel uit de serie *Klassiek Licht* heb besproken. Nadat ik in *Ecclesia* van 24 januari 2009 aandacht had gevraagd voor Groens *Ongeloof en Revolutie*, ben ik in mei 2010, in overleg met de uitgever van de serie, gestart met de bespreking van andere delen, die verschenen waren of nog op publicatie wachtten. En zo heb ik achtereenvolgens aandacht geschonken aan

De navolging van Christus van Thomas à Kempis (Afl. 1), *Het geestelijk sieraad van Christus' bruieloftskinderen* van W. Teellinck (Afl. 2), *'Het Kruis des Verlossers en De Prediking van de Toekomst des Heeren* van (J.H. Gunning Jr. (Afl. 3), *Het Calvinisme* van A. Kuyper (Afl. 4), *Gereformeerde katholiciteit (1888 – 1918)* van H. Bavinck (Afl. V), *Herscheping* van O. Noordmans (VI) en *Wat is de hemel?* van K. Schilder (Afl. VII).¹

Intussen zijn er opnieuw enkele delen uitgekomen, waaronder – in één band – *Da Costa's Bezwaren tegen den Geest der Eeuw* en zijn *Hoogst belangrijke briefwisseling met Dr. H.F. Kohlbrugge over de heiligmaking*² en een bundel preken van Kohlbrugge, getiteld *Ellende en verlossing 1834 – 1896*. Het verdient aanbeveling beide delen direct na elkaar te bespreken.

Wij beginnen met *Da Costa's Bezwaren*, bewerkt en ingeleid door Dr. O.W. Dubois.³

Wie "Da Costa" zegt, zegt: "Bezwaren tegen den Geest der Eeuw". Het contra-revolutionaire strijdschrift, waarin hij het optimistische mensbeeld van zijn tijd en de geest van zelfvoldaanheid, die in zijn dagen alom de toon aangaf, zonder enige terughoudendheid aan de kaak stelde, hetgeen hem bepaald niet in dank werd afgenomen. De vlijmscherpe kritiek, door hem in zijn geschrift geuit, bestrijkt een tiental gebieden. Op elk van deze gebieden signaleert de schrijver achteruitgang. De *godsdienst*: men heeft afgerekend met de "heerlijke waarheden", die ons door het voorgeslacht zijn overgeleverd. Met de *zedelijkheid* is het al niet veel beter gesteld. Het enige verschil met vroeger is hierin gelegen, dat men "de verregaande onzedelijkheid", die vroeger "aan bedorven hoven en in de paleizen van enige in weelde en wereldgezindheid verzonken groten" werd gevonden, nu ook in de lagere klassen van de maatschappij tegenkomt. De *verdraagzaamheid* en de *menselijkheid* scoren ook al niet hoog: de "verdraagzaamheid van God", heeft het veld geruimd voor die van de Boze en ook echte *menselijkheid* is ver te zoeken: hoe ver men in de geschiedenis ook teruggaat, men vindt "geen voorbeeld van inwendige wreedheid en onmenselijkheid, waar onze eeuw niet de wedergade en meer dan de wedergade van heeft." En de plannen tot afschaffing van de slavernij dan? Da Costa laat er niets van heel: "hersenschimmige menselijke wijsheid die de Almacht wil vooruitlopen en niets uit zal richten ten goede, maar veeleer eindeloos veel ten kwade." En dan de *schone kunsten* en de *wetenschappen*: wat er in het Europa van onze tijd op het gebied van de dichtkunst, de schilderkunst en de bouwkunde gepresteerd wordt, haalt het niet bij wat in vroeger tijden is voortgebracht, en de *wetenschap* van de negentiende eeuw bestaat uit "een halve kennis, een gedeeltelijke wetenschap, een oppervlakkig onderzoek, partijdige oordeelvelling en wat al meer van die aard." En hoe is het op het gebied van de *staatkunde*? De constitutie, zegt Da Costa, wordt beschouwd als "een verdrag, dat beide partijen verbindt en wederzijds aan elkander verantwoordelijk maakt." Wat is dit

anders dan een oorlogsverklaring aan God? Het roer moet om: de koning mag zich van de eed op de constitutie ontslagen achten, wanneer hij van oordeel is, dat dit nodig is "ter handhaving van zijn gezag als vader, van zijn waardigheid als vorst, van zijn verplichting als stedehouder Gods in de wereldlijke bestiering van zijn volken, en van zijn betrekking als christenkoning die de Hervormde geloofsbelijdenis, gelijk zijn voorzaten, geroepen is aan te kleven en te beschermen!" En wat te zeggen van 's mensen *geboorte*, van het milieu, waarin men ter wereld komt? Da Costa oordeelt: men spreekt over een zaak van "louter toeval", en dat terwijl "de geboorte van de mens door diezelfde Voorzienigheid voorbepaald is, zonder welke geen haar van ons hoofd en geen musje ter aarde valt." En dan het euvel van de *publieke opinie*: de geschiedenis laat zien, dat zij "ten allen tijde en overal ¼, aan zichzelf overgelaten, alle kwaad berokkende, alle ongerechtigheid liefhad, schijnbare verdienste huldigde, waarachtige nederige braafheid, eerlijkheid, rechtschapenheid en godsdienstigheid miskende, vervolgde, mishandelde." En laat men nu ook niet hoog opgeven van het *onderwijs*, want dit wordt door twee 'voornamen misbruiken' gekenmerkt: "het onmatig, onbehoorlijk en onredelijk prikkelen van de eer-, glorie- en ijverzucht van onnozele kinderen" en "de menigvuldigheid van of onnutte of onvolmaakte kennis waarmede men de vermogens van de kinderen bij het lager onderwijs overstelpt, verdooft en onvruchtbaar maakt." Ten slotte: de *vrijheid* en de *verlichting*, waarvan men vandaag de dag de mond vol heeft: onze eeuw is geen eeuw van vrijheid en verlichting, zoals men "in blinde hoogmoed" denkt, maar een eeuw van slavernij, bijgeloof, afgoderij, onkunde en duisternis. Heel de maatschappij verkeert "in een staat van onzekerheid tussen *zijn* en *niet zijn*", doordat "een geest van dwaling is uitgegaan over het mensdom."

Da Costa's geschrift had de uitwerking van een steen in een vijver. Naast talrijke artikelen in kranten en tijdschriften verscheen er een stortvloed van brochures, waarin behalve zijn visie op de slavernij⁴ vooral zijn pleidooi voor de absolute monarchie en, inherent daaraan, zijn verwerping van de constitutie het moesten ontgelden. En dan de gedachte, dat de koning in voorkomende gevallen niet aan zijn eed op de grondwet gebonden zou zijn.⁵ De verontwaardiging kende geen grenzen. Vooral de *Algemeene Konst- en Letter-Bode*, de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, de *Recensent*, ook der *Recensenten* en de *Arnhemsche Courant* onderscheidden zich in het debiteren van grofheden, die ten doel hadden de *Bezwaren* tot op de grond toe

af te breken. Dat men zich dit ongestraft kon permitteren, is tekenend voor de tijd, waarin Da Costa leefde, en het laat zien, dat hij met zijn *Bezwaren* een totaal andere wereld vertegenwoordigde dan de maatschappij, waarvan hij deel uitmaakte.

De medaille heeft ook een andere zijde. Men vraagt zich af, of Da Costa het onheil, dat hij heeft aangericht, niet had kunnen beperken, wanneer hij zich wat bescheidener had opgesteld. Had hij de scherpe veroordeling, die zijn geschrift ten deel viel, niet min of meer aan zichzelf te wijten? Het is immers een teken aan de wand, dat behalve verklaarde tegenstanders van zijn denkbeelden, zoals deze in menigte onder de liberale elite van zijn dagen te vinden waren, ook iemand als ds. L. Egeling – de predikant, onder wiens leiding hij zich destijds op zijn doop had voorbereid – zich van hem afkeerde, terwijl zelfs zijn vroegere leermeester Van Lennep, voor wie hij een grote verering koesterde, het contact met hem verbrak.

De negatieve werking, die van de *Bezwaren* uitging, betekende echter ook, dat men, geërgerd door Da Costa's manier van polemiseren, over het hoofd zag, dat zijn kritiek op bepaalde punten – wij denken bij voorbeeld aan zijn zienswijze op het onderwijs in zijn dagen⁶ en aan zijn kritiek op de verregaande bureaucratisering van de maatschappij⁷ – wel degelijk hout sneed. Had hij een mildere toon aangeslagen, dan zou een en ander stellig, tot op zekere hoogte althans, bijval geogst hebben, wat nu niet of nauwelijks het geval was. In feite was Bilderdijk een van de weinigen, die het voor hem opnam. Voor het overige zweeg men in alle talen, behalve in het rooms-katholieke kamp, waar Da Costa door deze en gene om zijn moed werd geprezen, maar tegelijkertijd tot mikpunt werd gemaakt van een niet zelden vileine kritiek op het protestantisme en van een lofrede op de moederkerk, waardoor de zaak, waarom alles draaide, volkomen op de achtergrond raakte.

Het laat zich verstaan, dat de vele negatieve reacties op zijn geschrift – naast publieke protesten ook vele, niet zelden anonieme, brieven, waarmee hij vrijwel dagelijks bestookt werd – hun uitwerking niet misten. Da Costa raakte in een isolement, dat hem jarenlang parten heeft gespeeld. Veelzeggend is de kanttekening, door Groen van Prinsterer gemaakt bij de eerste brief, die hij van Da Costa ontving, een schrijven van 3 februari 1830: "Wie aan Da Costa de hand reikte, werd van samenspanning tegen verlichting en vrijheid verdacht. Dergelijke bijzonderheid kenmerkt den toemaligen thans voor velen

ongelooflijken graad der antipathie tegen ieder die bezwaren tegen den geest der eeuw had."⁸ Stelselmatig ging men de auteur van de *Bezwaren* uit de weg, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de vraag, die men wel stelde, wanneer men op het punt stond het huis van zijn vriend Willem de Clercq binnen te gaan om deze een bezoek te brengen: "Is mijnheer Da Costa binnen, wel meisje, dan gaan wij liever heen en komen een andere keer." Trouwens, ook De Clercq zelf, die, hoewel ten diepste eens geestes met Da Costa, niet onverdeeld gelukkig was met de *Bezwaren*, heeft het moeten ontgelden. Zo schreef de dichter B. Klijn Bz. hem in 1824: "... de omgang met da Costa heeft ook reeds uw reine ziel bezoeled. Da Costa, de verleide en beklagenswaardige verdoolde, was ongelukkig de vriend en kwekeling van den *misdadigen* Bilderdijk; gij zijt misschien de vriend van beiden en ziedaar de afgrond waarin uw zedelijk en maatschappelijk heil eenmaal zal verzwolgen worden."⁹

Samenvattend kunnen wij stellen, dat Da Costa voor zijn "jeugdige overmoed" een zware tol heeft moeten betalen. Toch heeft hij zich nooit van zijn *Bezwaren* gedistantieerd. Wel heeft hij zich in de loop der jaren genoodzaakt gezien zijn gevoelens over een en ander, met name waar het zijn staatkundige denkbeelden betreft, te herzien, maar de grondtoon van zijn denken is dezelfde gebleven.

J.G. Barnhoorn, Nunspeet

Noten

- 1 De vermelding 'Klassiek Licht (Nr. VII)' bij de titel van het boek *Handreiking aan de doden* (Augustinus) in het nummer van 21 april j.l. berustte op een vergissing. Dit boek is door Uitgeverij Damon uitgegeven.
- 2 ISBN: 978-90-72801-28-9. Aantal pagina's: 146. Prijs: € 13,90.
- 3 De *Hoogst belangrijke briefwisseling* zal als vanzelf bij de bespreking van Kohlbrugge's prekenbundel ter sprake komen.
- 4 Kluit spreekt in haar opstel *Mr. Isaïc da Costa, de mens in zijn tijd* van een 'heilloze passage' (*Mr. Is. da Costa*, pag. 15).
- 5 Jaren later zal Groen in *De Nederlander* van 18 november 1852, met toestemming van Da Costa, schrijven, dat deze de gewraakte zinsnede destijds 'in jeugdigen overmoed en *contra-revolutionairen* geloofs ijver' had neergeschreven.
- 6 Wij denken hierbij aan de beide 'voornamen misbruiken', door Da Costa in het lager onderwijs gesignaleerd.
- 7 Idem, hoofdstuk 10.
- 8 *Brieven van Mr. Isaïc da Costa*, deel I, blz. 1.
- 9 Geciteerd (zonder nadere aanduiding) door E. Gewin, *In den Réveilkring*, blz. 68v.

Een commentaar op Paulus' brief aan de Filippiëzen

Paul's Letter to the Philippians: A Socio-Rhetorical Commentary door Ben Witherington III, uitgave Eerdmans, Grand Rapids, Michigan/Cambridge, U.K. 2011; ISBN 978-0-8028-0143-2; pb. 312 pp.; prijs \$38

Van geen enkele eigentijdse nieuwtestamenticus buiten Ben Witherington III is mij bekend dat hij op alle boeken van het Nieuwe Testament een commentaar schreef. Op de brief van Paulus aan de Filippiëzen deed hij het voor de tweede keer. Zijn tweede commentaar karakteriseert hij als socio-retorisch. Dat wil zeggen dat de tekst wordt uitgelegd met bijzondere aandacht voor de antieke sociale geschiedenis en de Grieks-Romeinse retorica.

Witherington gaat ervan uit dat Paulus deze brief vanuit Rome schreef. Paulus vreest een veroordeling. Als we aan nemen dat deze brief tijdens zijn gevangenschap in Caesarea is geschreven is dat moeilijk verklaarbaar. Meerdere nieuwtestamentici nemen een gevangenschap van Paulus in Efeze aan. In samenhang daarmee wordt de brief aan de Filippiëzen wel tijdens die gevangenschap gedateerd. Dat wil zeggen: tijdens de derde zendingreis. Witherington noemt als bezwaren tegen deze hypothese dat er geen keizerlijke garde te Efeze was en dat in de brief aan de Filippiëzen geen melding wordt gemaakt van de collecte voor de gemeente te Jeruzalem.

De eenheid van de brief is wel betwist. Eén van de gebruikelijke argumenten is dan dat de uitdrukking 'to loipon' (voor het overige) erop zou wijzen dat het einde van de brief in zicht komt, terwijl dit voor de brief in de vorm waarin wij hem kennen, niet geldt. Terecht stelt Witherington dat in het postklassieke Grieks deze uitdrukking simpelweg aanduidt dat de schrijver een nieuw gezichtspunt aan de orde stelt.

Witherington weet van de bezwaren die er zijn als men de conventies van de retorica van toepassing laat zijn op de brieven van Paulus. Een brief is immers geen toespraak. Hij acht de bezwaren niet overtuigend. De brieven van Paulus werden immers in een samenkomst van de gemeente voorgelezen. In de brief aan de Filippiëzen ziet hij een specimen van *deliberatieve retorica* (dat wil zeggen retorica die tot een bepaalde wijze van handelen wil aansporen) met daarnaast elementen van *epideictische retorica* (dat wil zeggen dat de retor lof of blaam invoegt. In het geval van de Filippiëzen gaat het om het laatste). Het gebruik van militaire en politieke termen in de brief aan de Filippiëzen past helemaal bij de praktijk van de deliberatieve retorica. Daarnaast sluit deze vorm van spreken aan bij de sociale context van de gemeente van Filippi als Romeinse kolonie. We kunnen denken aan een woorden als 'politeuma' (burgerschap) en de karakterisering van Epaphroditus als 'medesoldaat'.

Wanneer we de brief aan de Filippiëzen als een bepaald type brief willen typeren, moeten we kiezen voor een familiebrief en niet een vriendschapsbrief. De laatste typering wordt in meerdere commentaren gebruikt. Witherington wijst er op dat men dan teveel uitgaat van eigentijdse conventies voor vriendschap en niet van die van de hellenistische cultuur. In de hellenistische cultuur gaat het wat vriendschap betreft óf om een patroon en zijn cliënten óf om mensen die behoren tot de culturele en literaire elite. De woorden 'filos' (vriend) en 'filia' (vriendschap) ontbreken trouwens ook in de brief aan de Filippiëzen. Paulus spreekt over de Filippiëzen als 'geliefden' en als 'broeders'. De band tussen hem en de leden van de gemeente van Filippi is dus veeleer vergelijkbaar met een familieband.

Christus zocht niet zichzelf, maar heeft zichzelf verneerd, zegt de schrijver. Hiermee is volgens Witherington afgewezen dat het God zou gaan om zijn eigen eer. Wellicht heeft de schrijver hierin gelijk. Maar hij gaat veel te ver als hij stelt, dat een uitleg waarbij het de Here God zou gaan om zijn eigen eer, narcistische trekken zou hebben. Immers God is de Schepper en de mens is schepsel. Aan dat onderscheid doet Witherington in dit geval geen recht. Als een mens zijn eigen eer zoekt is dat narcisme, maar dat ligt voor de Schepper anders. Daarbij komt dat God zichzelf verheerlijkt in de zaligheid van mensen.

De zienswijze van Witherington dat het bij de uitdrukking 'het geloof van Christus' in Filippiëzen 3:9 niet om het geloof in Christus maar om de trouw van Christus gaat, kan mij niet overtuigen. Zo wordt het gebruik van het zelfstandig naamwoord 'geloof' in de brieven van Paulus wel erg losgemaakt van dat van het werkwoord 'geloven'. In tegenstelling tot Witherington meen ik ook dat de Reformatie de kern van het spreken van Paulus over de rechtvaardiging goed heeft begrepen. Voor God kunnen wij alleen bestaan op grond van wat Christus heeft gedaan. Het is niet zo dat dit verstaan van Paulus' spreken over de rechtvaardiging staat of valt met het feit of hij zich al dan niet van schuld bewust was vóór zijn bekering.

Witherington is niet de eerste commentator, die wijst op de overeenkomsten tussen de deugden van Grieks-Romeinse wereld en datgene wat Paulus aanprijst in Filippiëzen 4:8. Tussen de gemeente en de wereld kunnen behalve verschillen ook overeenkomsten bestaan. Wel is het zo dat algemeen gewaardeerde deugden door Paulus geplaatst worden in het kader van de navolging van Christus en het gelijkvormig worden aan Hem.

Al met al schreef Witherington een commentaar dat de moeite van het raadplegen waard is.

P. de Vries, Boven-Hardinxveld